

УДК: 330.8:338.2:378

С.В. Бреус, Ю.Ф. Гудзь

DOI: 10.36919/2312-7812.3.2022.46

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

У статті здійснене дослідження та обґрунтування теоретичних й практичних аспектів забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти у контексті розгляду її у системній єдності з якістю вищої освіти, економічною безпекою країни, економічною безпекою держави та економічною безпекою підприємства в сучасних умовах та визначення основних напрямів підвищення її рівня. Розглянуто роль закладів вищої освіти в забезпеченні економічного розвитку держави. З'ясовано, що в сучасній науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення економічної безпеки закладів вищої освіти, її найчастіше її розглядають з позицій ресурсного та захисного підходів. Визначено, що при здійсненні оцінювання економічної безпеки закладів вищої освіти важливого значення набуває виявлення загроз й розроблення заходів щодо їх подолання. Обґрунтовано доцільність розгляду економічної безпеки ЗВО в системній єдності з якістю вищої освіти та розглянуто види інновацій, що формуються у вітчизняній освітній системі й акцентовано увагу на основних механізмах, модифікація яких виступає в якості спонукального чинника для закладів вищої освіти, зокрема зміни освітнього процесу з урахуванням вимог сьогодення. Розглянуто відмінні риси економічної безпеки від інших видів безпеки з урахуванням орієнтації її на протидію економічним загрозам за рахунок розроблення низки заходів захисту. Розглянуто основні проблеми, з якими заклади вищої освіти зіткнулися в умовах ринкової економіки, що справили негативний вплив на усі процеси управління вишами й механізми забезпечення економічної безпеки в системі вищої освіти, що зумовлені економічною безпекою закладів вищої освіти. Акцентовано увагу на тому, що в сучасних умовах існує особлива потреба в зростанні обсягів фінансових комерційних ресурсів задля забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти та ефективна реалізація наукових проєктів й направлення зусиль ЗВО на підвищення рівня підготовки студентів з урахуванням необхідності забезпечення сталого тренду економічного зростання держави, активізація їх співробітництва у відповідності з вимогами ринку праці, економіки та роботодавців задля відновлення держави в післявоєнний період, що сприятиме збільшенню обсягів інвестицій в людський капітал та справить позитивний вплив як на підвищення рівня економічної безпеки ЗВО, так і держави.

The article researches and substantiates the theoretical and practical aspects of ensuring the higher education institutions economic security in the context of considering it in a systemic unity with the quality of higher education, country economic security, the state economic security, and enterprise economic security in modern conditions and determines the main directions of increasing its level. The role of higher education institutions in ensuring the economic development of the state is considered. It was found that in modern scientific literature there is no single approach to determining higher education institutions economic security, it is most often considered from the standpoint of resource and protective approaches. It was determined that when assessing the economic security of the higher education institutions, it is important to identify threats and develop measures to overcome them. The expediency of considering economic security of higher education institutions in a systemic unity with the quality of higher education is substantiated, and the types of innovations that are formed in the domestic educational system are considered, and attention is focused on the main mechanisms, the modification of which acts as a motivating factor for higher education institutions, in particular, changes in the educational process taking into

account the requirements of today. Distinctive features of economic security from other types of security are considered, taking into account its orientation towards countering economic threats through the development of a number of protection measures. The main problems faced by higher education institutions in the conditions of the market economy, which had a negative impact on all higher education management processes and mechanisms for ensuring economic security in the higher education system, which are caused by the higher education institutions economic security, are considered. Attention is focused on the fact that in modern conditions there is a special need to increase the amount of financial commercial resources in order to ensure the economic security of higher education institutions and the effective implementation of scientific projects and directing the efforts of higher education institutions to increase the level of training of students, taking into account the need to ensure a sustainable trend of economic growth of the state, activation their cooperation in accordance with the requirements of the labor market, the economy and employers for the restoration of the state in the post-war period, which will contribute to increasing the amount of investment in human capital and will have a positive impact on both the level of economic security of the higher education institutions and the state.

Ключові слова: заклади вищої освіти, національна безпека, економічна безпека, економічна безпека країни, економічна безпека держави, економічна безпека підприємства, економічна безпека закладів вищої освіти, якість вищої освіти.

Keywords: institutions of higher education, national security, economic security, country economic security, state economic security, enterprise economic security, institutions of higher education economic security, quality of higher education.

Вступ. Заклади вищої освіти відіграють важливу роль в забезпеченні економічного розвитку держави: вони виконують важливу соціальну функцію (яка полягає у розвитку особистості й члена суспільства); сприяють відтворенню інтелектуального потенціалу нації, забезпеченню висхідного тренду економічного зростання, економічної безпеки держави та закладів вищої освіти, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах (в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну й нанесених у результаті цього значних втрат вітчизняній економіці).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість публікацій науковців, зокрема таких як Т. М. Боголіб, Г. В. Козаченко, В. П. Мартинюк, Г. Д. Тюленев, І. С. Стеців, присвячена дослідженню основних аспектів забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти. Однак, віддаючи належне науковим здобуткам вчених у цій сфері, слід зазначити, що наразі не одержали в науковій літературі комплексного висвітлення питання, пов'язані розробленням конкретних напрямів підвищення економічної безпеки ЗВО у контексті активізації їх співробітництва з суб'єктами господарювання в сучасних реаліях функціонування України задля відновлення вітчизняної економіки у післявоєнний період.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні та обґрунтуванні теоретичних й практичних аспектів забезпечення економічної безпеки ЗВО у контексті розгляду її у системній єдності з якістю вищої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. В сучасній літературі не існує єдиного підходу до визначення економічної безпеки закладів вищої освіти. Найчастіше її розглядають з позицій ресурсного та захисного підходів — як стан вишу, в якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності ЗВО. Головними поняттями є загрози діяльності ЗВО та достатність ресурсів для запобігання їхньої реалізації, що стабілізує діяльність ЗВО і надає їй

певної стійкості [1]. З урахуванням загальних підходів до характеристики економічної безпеки ЗВО [2], слід зазначити, що при її оцінюванні (як і економічної безпеки держави) доцільно приділяти увагу виявленню загроз (яка в кінцевому підсумку може бути виражена у вигляді шкоди, що характеризує зниження економічного потенціалу вишу) та розробленню заходів щодо їх подолання [3] з урахуванням доцільності розгляду її у системній єдності з якістю вищої освіти.

Загалом слід зазначити, що сучасна система вищої освіти, яка повною мірою відповідає вимогам часу, є одним з найголовніших чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому. Для того, щоб українська вища освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти у широкому соціально-економічному контексті. Модернізація вищої освіти в Україні вимагає подолання низки проблем, серед яких актуальними є такі: невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, корупція в системі вищої освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції в європейський і світовий інтелектуальний простір.

З урахуванням євроінтеграційних пріоритетів в Україні чітко визначений орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснюється модернізація освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Під впливом сучасних освітніх технологій та взаємодії різних дисциплін у дослідженнях Європейського Союзу формуються економічні інновації в освітній системі України [4]:

- автономія вишів, нові механізми державного фінансування освіти;
- диверсифікація джерел фінансування освіти;
- нові механізми фінансування освіти грантовими програмами, пільгове стимулювання інвестицій у сферу освіти;
- нові механізми оплати праці працівників освіти, забезпечення економічної безпеки вишів тощо.

Ці механізми потребують поглибленого вивчення в дослідженнях Європейського Союзу, зокрема [4]:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності вишів;
- забезпечення технологічної незалежності й досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління ЗВО;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності вишів;
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці й досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів закладів вищої освіти;
- збереження та розвиток інтелектуального потенціалу й ефективна організація безпеки персоналу вишів, капіталу та майна, а також комерційних інтересів.

Модифікація цих механізмів спонукає ЗВО оперативно змінювати освітній процес, методики викладання дисциплін й передбачати зміни в запитах самих споживачів освітніх послуг, спільно вживати транснаціональні заходи та налагоджувати структурні

зв'язки з навчальними закладами країн Європейського Союзу, враховуючи при цьому вимоги сьогодення.

Оскільки ЗВО країни є ваговою складовою державної структури загалом, а також складною соціально-економічною системою, то під час розгляду проблеми забезпечення економічної безпеки вишів доцільним вбачається враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, що безпосередньо, а у певних умовах й опосередковано, впливають на фінансовий стан вишів.

Загалом забезпечення економічної безпеки має ґрунтуватись на аналізуванні виявлених чинників, оцінюванні загроз, визначенні зони ризиків та реагуванні на виклики в цілях попередження або зниження можливого збитку.

Економічна безпека відрізняється від інших видів безпеки тим, що орієнтована на протидію економічним загрозам, що об'єктивно виникають, насамперед утрати ЗВО своїх унікальних можливостей, які забезпечують йому стійке становище на ринку. Загрози безпеки ЗВО, запобігання яким перебуває в межах забезпечення економічної безпеки, становлять значну частину всього комплексу загроз функціонуванню та розвитку ЗВО. До них належать такі [4]:

- неефективне управління освітньою установою, низький рівень навчального процесу;
- зменшення кількості студентів через зниження рівня привабливості освітнього закладу;
- неефективна робота з потенційними й реальними спонсорами;
- незахищеність комерційної таємниці;
- зниження якісного рівня НПП;
- корупція серед частини НПП та навчально-допоміжного персоналу тощо.

Заходи захисту, розроблені за елементом безпеки ЗВО «економічна безпека», охоплюють практично всі сфери діяльності освітньої установи:

- інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності ЗВО;
- маркетингові дослідження в галузі освіти й науково-дослідної діяльності;
- дослідження надійності, економічної стійкості й фінансової спроможності ЗВО та його структурних підрозділів;
- управління фінансовими й іншими підприємницькими ризиками в повсякденній діяльності та в умовах дії несприятливих бізнес-факторів;
- професійний підбір кадрів і робота з контрагентами;
- спеціальне управління персоналом;
- інформаційно-аналітичний супровід контрактів для мінімізації ризиків їх виконання;
- взаємодія з контрольними й державними органами [5].

В умовах ринкової економіки заклади вищої освіти зіткнулися з рядом проблем, які позначаються практично на усіх процесах управління вищою школою, зокрема й систему якості освіти та їх кадрового потенціалу. ЗВО поставлені перед необхідністю самостійно вирішувати свої проблеми, розробляти нові шляхи розвитку та принципи менеджменту у вищій школі. Від того, наскільки співробітники зацікавлені якісно виконувати свою роботу, максимально використовувати свій потенціал при досягненні високих результатів діяльності, залежить успіх перетворень, що тривають у сфері вищої освіти.

Виділення економічної безпеки ЗВО як важливого елемента економічної безпеки зумовлено такими обставинами [4]:

- необхідність урахування нових чинників у вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки ЗВО у змінених соціально-економічних та інституційних умовах;
- важливість урахування специфічних особливостей економіки освіти у вирішенні проблем безпеки ЗВО;
- необхідність практичної можливості оцінити ступінь економічної стійкості ЗВО;
- потреба вдосконалення наявних і розроблення нових інструментів підвищення рівня економічної безпеки ЗВО.

Механізми забезпечення економічної безпеки в системі вищої освіти зумовлені економічною безпекою ЗВО, що складають систему: якщо переважна більшість вишів перебуватиме в економічній безпеці, тоді за індуктивною логікою можна стверджувати про економічну безпеку в системі вищої освіти країни [5].

В сучасних умовах існує особлива потреба в зростанні обсягів фінансових комерційних ресурсів задля забезпечення економічної безпеки ЗВО, як то: залучених унаслідок розширення надання послуг не освітнього характеру, здійснення науково-дослідної роботи ЗВО на договірних засадах, участі університетів у грантових проєктах тощо. При цьому слід зазначити, що важливе місце у формуванні додаткових ресурсів задля фінансування потреб вишів посідає наукова діяльність. Реалізація інноваційного наукового продукту водночас є перспективною формою інтеграції освітньої та наукової діяльності в європейський простір [6]. Також в умовах зростання ролі позабюджетних фінансових ресурсів задля забезпечення економічної безпеки важливим питанням є ефективна реалізація наукових проєктів, що сприятиме комерціалізації й розповсюдженню результатів наукових досліджень та інноваційних розробок [5].

Дослідження теоретичних та практичних аспектів забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти свідчить про таке: дослідження питань забезпечення економічної безпеки ЗВО (в умовах нарощування негативних явищ у сфері вищої освіти) набуває особливого значення в силу їх специфічних особливостей. Зазначене вимагає зосередження уваги на визначенні проблем якості освіти та економічної безпеки освітнього закладу в системній єдності; при дослідженні сутності економічної безпеки ЗВО з урахуванням специфічних особливостей функціонування вишів слід враховувати її взаємозв'язок з національною безпекою, економічною безпекою, економічною безпекою країни, економічною безпекою держави та економічною безпекою підприємства; в сучасній науковій літературі немає сталості у трактуванні економічної безпеки як категорії; при здійсненні оцінювання економічної безпеки ЗВО (як і економічної безпеки держави) важливого значення набуває виявлення загроз та розроблення заходів щодо їх подолання.

Направлення зусиль ЗВО на підвищення рівня підготовки студентів з урахуванням необхідності забезпечення сталого тренду економічного зростання держави, повинне відповідати вимогам ринку праці, економіки та роботодавців та сприятиме, зокрема: акумулюванню фінансових ресурсів та подальшому їх спрямуванню у реальний сектор економіки; зменшенню рівня безробіття серед випускників вітчизняних вишів; покращанню показників фінансово-економічного стану вищих навчальних закладів; забезпеченню економічної безпеки ЗВО та підвищенню її рівня; забезпеченню економічної безпеки держави та національної безпеки загалом [7-9].

З урахуванням зазначеного слід відмітити, що загалом сфера економічної безпеки ЗВО потребує ґрунтовного дослідження та розроблення ефективних заходів нівелювання загроз цій сфері. Зокрема основними напрямками підвищення економічної безпеки ЗВО: зростання кількості абітурієнтів та інших споживачів освітніх послуг; забезпечення кількості та якості викладацького складу; оптимізація матеріальної бази ведення навчального процесу; скорочення витрат на фінансування діяльності; зростання доходів від інших видів діяльності, крім навчальної; укріплення відносин із профільним Міністерством та іншими органами державної влади [10].

За тих обставин, які склалися сьогодні в економіці України доцільним вбачається активізація співробітництва держави, ЗВО та роботодавців, що потребує дослідження питань забезпечення економічної безпеки ЗВО (в силу їх специфічних особливостей) та зосередження уваги на визначенні проблем якості освіти вищої освіти в системній єдності з нею.

Висновки. З урахуванням зазначеного слід констатувати, що за тих обставин, які склалися сьогодні в економіці України (особливо в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну) задля відновлення держави в післявоєнний період доцільним вбачається активізація співробітництва держави, ЗВО та роботодавців, що сприятиме узгодженню та забезпеченню потреб ринку праці, вимог економіки та роботодавців. Реалізація зазначеного сприятиме збільшенню обсягів інвестицій в людський капітал як з боку держави, так і приватних інвесторів, що, у перспективі, справить позитивний вплив як на підвищення рівня економічної безпеки ЗВО, так і держави. Подальші дослідження передбачають розроблення комплексу заходів та удосконалення механізму управління економічною безпекою закладів вищої освіти.

1. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання. Економіка Менеджмент Підприємництво. 2013. № 25 (II). С. 193–198;
2. Стеців І. С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування. Вісник ЛНПУ. 2010. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10021/1/34.pdf>;
3. Бреус С. В. Розроблення моделі оцінювання економічної безпеки закладів вищої освіти. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. Т. 2. № 25. С. 176–182;
4. Гіряк В. В., Козьмук Н. І., Лук'янська О. В. Фінансово-економічна безпека вищих навчальних закладів в умовах євроінтеграції вищої освіти України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Вип. 2. С. 1038–1042. URL: <http://global-national.in.ua/archive/2-2014/214.pdf>;
5. Ковзрегін В. В. Механізми забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 4 (51). С. 20–26;
6. Малік Є. О., Білінець М. Ю. Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та зарубіжний досвід. Ефективна економіка. 2014. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3259>;
7. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека вищих навчальних закладів: основні тенденції на ринку праці. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 14. С. 10–14;
8. Бреус С. В. Інвестування сфери вищої освіти в контексті забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. Науковий вісник Ужгородського національного Університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 10. Ч. 1. С. 59–63;
9. Денисенко М. П., Бреус С. В. Методичний підхід до оцінювання інноваційної здатності закладів вищої освіти. Ефективна економіка. 2022. № 9. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/534>;
10. Бреус С. В. Проблеми та перспективи забезпечення